

8. Шелехова Г. Формування комунікативних умінь на уроках української мови в 6 класі / Галина Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2002. – №8. – С. 4–10.

УДК 881.161.2(07)+378.147

Н. М. Шарманова

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА ПРИ ЗАСВОЄННІ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Шарманова Н. М. Формування професійної компетенції майбутнього вчителя-словесника при засвоєнні синтаксичної теорії.

У статті висвітлюються лінгводидактичні засади формування професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника при опануванні методики навчання односкладного речення.

Ключові слова: професійна компетенція, комунікативно-функціональний підхід, односкладне речення.

Шарманова Н. Н. Формирование профессиональной компетенции будущего учителя-филолога в усвоении синтаксической теории.

В статье рассматриваются лингводидактические основы формирования профессиональной компетенции будущего учителя-филолога в усвоении методики обучения односоставному предложению.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, коммуникативно-функциональный подход, односоставное предложение.

Sharmanova N. M. Forming of professional competention of the future Ukrainian language teacher in study mononuclear sentences.

The article covers on the lingvistic and didactic's basis of professional competention of the Ukrainian language teacher in study mononuclear sentences.

Key words: professional competention, communicative-functional approach, mononuclear sentences.

Сучасний етап розвитку національної педагогіки характеризується як перехідний (Л. Вяткін, В. Серіков, І. Якиманська та ін.), оскільки згідно з вимогами вищої школи відбувається перебудова засад наявних методик. Тривалий час вони ґрунтувалися на інформаційному типі освіти й репрезентації готових знань без урахування комунікативно-функціонального підходу при навчанні спеціальних дисциплін, і зокрема методики української мови.

Професійна підготовка студентів у сучасних умовах передбачає високий рівень засвоєння теоретичних засад навчання мови на лекційних і практичних заняттях з курсів сучасної української літературної мови, шкільного курсу української мови / літератури (провідних методик), інформаційно-комунікаційних технологій навчання, спецкурсів з актуальних питань історії й теорії мови тощо.

Професійна комунікативна компетенція філолога визначається насамперед наявністю знань із фаху, а також загальною культурою спілкування. У сучасній дидактиці (у тому числі й лінгводидактиці) термін “професійна компетентність” став протягом останніх десятиріч одним із найбільш уживаних.

Під *професійною компетентністю* розуміють професійну готовність і здатність суб’єкта до виконання особистої професійної діяльності [2, 22]. Важливим складником професійної комунікативної компетенції майбутнього вчителя-словесника є мовна компетенція (лексична, семантична, граматична, орфографічна, пунктуаційна тощо) – знання учасниками комунікації норм і правил української мови та вміле використання їх у продукуванні висловлювань [4].

Професійна компетентність майбутнього філолога складається також із засвоєння ним набутоків вітчизняної й зарубіжної лінгводидактики, основними з яких є такі положення: теоретичні відомості про зміст й організацію навчання мови у школах різних типів, практичні рекомендації щодо специфіки засвоєння лінгвістичної теорії в середній і старшій ланці, володіння інтерактивними технологіями тощо. Система практичних і лабораторних занять з курсу сприяє формуванню професіоналізму майбутніх учителів української мови, де рекомендується розглядати особливості засвоєння в шкільному курсі проблемних питань сучасного мовознавства [1; 5; 12]. Одним із найбільш дискусійних питань у вітчизняній лінгводидактиці є проблема односкладного речення (ОР) в аспекті комунікативно-функціонального підходу навчання мови.

Засвоєння теорії навчання синтаксису односкладного речення ґрунтується на відомостях з мовознавства й методики української мови. У сучасній теоретичній і функціональній граматиці проблема статусу категорії односкладності залишається остаточно не з’ясованою. Незважаючи на велику кількість праць у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, присвячених опису ОР, ці одиниці потребують глибокого системного й лінгводидактичного осмислення їхньої лінгвальної природи, стилістичних ресурсів, специфіки застосування односкладних конструкцій у власних висловленнях учнів.

У розробці вітчизняної методики вивчення ОР провідне місце належить поглядам В. Горяного, С. Карамана, К. Плиско, Р. Христіанінової. Специфіка роботи словесника над односкладними конструкціями у зв’язку з морфологією висвітлена в ряді праць

(О. Босікова, О. Олійник та ін.). Використання лінгвостилістичних особливостей ОР на уроках української мови стало предметом дослідження С. Омельчук, І. Рибіної та ін.

На лекційних заняттях майбутні філологи засвоюють, що у шкільному курсі синтаксису ОР традиційно поділяються на два основні типи речень з головним членом: 1) у формі присудка (означено-, неозначено- та узагальнено-особові, безособові); 2) у формі підмета (називні). Наведена класифікація зберігається у шкільних підручниках, саме на ній ґрунтуються методичні розробки [1; 6; 12]. Це зумовлює аналіз тільки формально-граматичної будови ОР, залишаючи поза увагою семантичний і комунікативний рівні речення, які на сьогодні активно розробляються вітчизняними лінгводидактами.

Для розв'язання проблемних питань методики навчання теорії односкладності слід звернути увагу на окремі її положення у провідних лінгводидактів. Так, В. Горяний і Н. Чернієнко пропонують уведення терміна “суб’єкт”, “семантична особа” для розмежування ОР на різні види [1]. Односкладні особові структури, на думку дослідників, за формою вираження головного члена (суб’єкта) включають: 1) речення з означеним суб’єктом (означено-особове); 2) речення з неозначеним суб’єктом (неозначено-особове); 3) речення з узагальненим суб’єктом (узагальнено-особове). На основі наявності / відсутності суб’єкта як носія предикативної ознаки безособові ОР включають такі різновиди: 1) речення з нульовим суб’єктом; 2) речення з непрямим суб’єктом; 3) речення із синкретичним суб’єктом [1, 24]. При цьому слушно наголошується, що терміном “суб’єкт” рідко послуговуються у шкільних підручниках. Науковці сходяться на думці, що односкладні структури характеризуються наявністю лише одного головного члена (еквівалента присудка / підмета двоскладного простого речення), яким забезпечується предикативність ОР.

Окреслена проблематика потребує певної специфіки в роботі майбутнього словесника при засвоєнні учнями лінгвістичної теорії, використанні односкладних структур у мовленні.

Мета статті полягає у висвітленні методичних основ формування професійної компетентності майбутнього філолога у процесі вивчення методики синтаксису односкладного речення як проблемного питання шкільного курсу мови. Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкриття лінгводидактичних засад функціонально-стилістичного навчання односкладним реченням у шкільному курсі рідної мови; 2) розроблення системи методичних рекомендацій для засвоєння синтаксичної теорії (функціональних особливостей односкладних конструкцій) студентами-філологами.

Системне ознайомлення учнів зі стилістичними ресурсами синтаксису визначено Державним стандартом базової і повної середньої освіти [3], чинними навчальними програмами з рідної мови у старшій школі [8; 9], які

поєднують мовленнєву й мовну змістові лінії. Нормативні документи націлюють майбутніх фахівців на те, що за сучасних умов визначальним у навчанні мови є комунікативно-функціональний підхід. Він передбачає “пріоритетним розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією, формування знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення” [8, 5].

Студенти-філологи усвідомлюють, що в основі навчання рідної мови у функціонально-стилістичному аспекті лежить принцип цілісного вивчення мови й мовлення – лексики, фонетики, граматики і стилістики. Мовні засоби розглядаються в мовному контексті, з урахуванням їх комунікативної специфіки (стилю, типу, жанру). Функціонально-стилістичний підхід застосовується на уроках розвитку зв’язного мовлення та засвоєння лінгвістичної теорії [10, 130].

Базовий шкільний курс синтаксису (8-9 класи) і завершальний етап його вивчення (11 клас) покликані забезпечити глибоке усвідомлення учнями граматичної теорії, що необхідна для вироблення при навчанні мови спеціальних компетенцій (мовної, мовленнєвої, комунікативної). Саме на це спрямована стратегія мовної освіти, визначена важливим пріоритетом розвитку вітчизняної освіти [3]. Формування мовленнєвої й комунікативної компетенції учнів є одним з основних завдань змісту навчання синтаксису української мови в загальноосвітніх закладах різних типів. Це забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії, призначеної для цілеспрямованого формування вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, що сприяє виробленню мовної компетенції школярів. Синтаксичний рівень є базою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів, адже “знання граматики є основою, без якої неможливе формування комунікативної компетенції” [5, 49]. Загальне поняття про синтаксичну будову мови і стилістичні ресурси синтаксису формуються при навчанні ОР.

Речення з одним головним членом включені до мовної змістової лінії нової шкільної програми з української мови (8 клас). Разом із неповними структурами програмою передбачено 7 навчальних годин. Мовна компетенція учнів визначена такими стандартами, як сформованість вміння виділяти ОР з-поміж інших видів простих речень; визначати їх види за характером вираження головного члена, у тому числі й у складних реченнях [8, 96-97]. Крім того, майбутні словесники засвоюють, що в сучасній лінгводидактиці існують 2 основні напрями методики стилістики – *практичний*, який вивчає стилістичне забарвлення мовних засобів (стилістика мови), та *функціональний* (стилістика мовлення), що вивчає структуру стилю [5, с. 315-333]. Комунікативно-функціональний підхід при навчанні ОР ґрунтується саме на таких методичних засадах.

Програма для шкіл / класів із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв і гімназій гуманітарного профілю (8 год.) пропонує, поряд із

розглядом тем, визначених змістом основного курсу, засвоєння школярами окремих синтаксичних відомостей, не передбачених у загальноосвітній школі – інфінітивних й узагальнено-особових речень [9, 179]. Змістом цієї програми визначено розмежування безособових й інфінітивних речень, способів вираження предикативного центра в них [9, 185]. Поряд із теоретичним оглядом відомих синтаксичних понять передбачається засвоєння нових знань з мовознавства, що забезпечує принцип науковості та дає можливість розглянути дискусійні положення категорії односкладності.

Роботу з теми “Односкладні речення” краще розпочати, з’ясувавши місце односкладних структур у синтаксичній системі сучасної української мови, а також їхні семантичні, формально-граматичні й функціональні особливості. Можна запропонувати учням таку структурно-граматичну типологію, яка сприятиме більш міцному засвоєнню способів морфологічного вираження предикативного центра. На першому уроці з цієї теми словесник пропонує опрацювати класифікацію ОР за опорною схемою:

I. Односкладні речення з головним членом-еквівалентом присудка двоскладного речення:

1) власне дієслівні (безособове дієслово): *І бризнуло кров’ю в багаття* (Л.Костенко);

2) інфінітивні (неозначена форма дієслова): *Ой ні, ще рано думати про все* (Л.Костенко);

3) партиципні (форма на -но, -то): *Хай буде все небачене побачено* (Л.Костенко);

4) прислівникові (прислівник категорії стану, предикатив типу можна, треба): *Без нього людям суєтно і сумно* (Л.Костенко).

II. Односкладні речення, головний член яких співвідноситься з підметом у структурі двоскладного речення:

1) номінативні, або називні (називний відмінок іменника): *Шалені темпи* (Л.Костенко);

2) кількісно-іменні (кількісно-іменна сполука): *Багато справ ще у моєї долі* (Л.Костенко).

Спираючись на семантичний і формально-граматичний критерії під час опису мовних фактів, філолог має пояснити учням, що залежно від морфологічної природи головного члена ОР легше засвоїти специфіку таких синтаксичних конструкцій.

Основні державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки школярів доповнюються також рівнем сформованості в них мовнокомунікативних умінь, над виробленням яких філологу доведеться працювати найбільше (добір відповідних видів вправ): оцінювати виражальні особливості й роль ОР у текстах різних стилів (художніх, розмовних, публіцистичних); конструювати односкладні речення, доцільно

використовувати їх у власному мовленні; правильно будувати висловлення на задану соціокультурну тему, застосовуючи виражальні можливості односкладних структур.

Вивчення функціонального й комунікативного аспекту ОР поглиблюється й удосконалюється в курсі старшої школи (11 клас). У процесі засвоєння питань практичної стилістики й культури мовлення опрацьовуються мовно-виражальні, експресивні ресурси категорії односкладності. При опануванні теми “Стилістика простих речень” (4 год.) увага школярів спрямована на синоніміку двоскладних й односкладних структур, різних видів ОР. Завдання майбутнього словесника полягає в тому, щоб навчитися самим і навчити потенційних учнів розмежовувати відтінки в значеннях, розрізняти синтаксичні синоніми, знаходити стилістично забарвлені засоби ОР, з'ясувати їх роль, доречність використання в тексті [8, 133-134].

Спираючись на семантичний і комунікативно-прагматичний критерії у процесі опису мовних фактів, учитель має розкрити стилістичні ресурси ОР, тобто відшукати найбільш прийнятні прийоми роботи для засвоєння своїми учнями основ синтаксичної стилістики. Майбутні філологи на практично-діяльнісному етапі вправляються в уміннях визначати на прикладах стилістичні можливості синтаксичних засобів, їх роль у породженні стилістично маркованих висловлювань, з'ясовують здатність ОР виступати в подвійній ролі: експресивно-стилістичними (пов'язаними з досягненням певного виражального ефекту висловлення) та функціонально-стилістичними (типовими для конкретної сфери функціонування мови) засобами. Увага має бути звернена на те, що ОР одночасно можуть бути одиницями експресивного синтаксису й будівельним матеріалом для створення певної стилістично-мовленнєвої структури.

При аналізі стилістичних можливостей ОР усвідомлюється той факт, що односкладні конструкції є функціонально маркованими. У процесі опрацювання власне дієслівного типу односкладності словесник має звернути увагу учнів на сфери функціонування безособових структур на позначення явищ природи, станів людини (переважно в розмовному або художньому мовленні). Стилістичний аналіз інфінітивних речень полягає в тому, щоб школярі засвоїли, що такі конструкції складають фонд розмовного синтаксису, тоді як синонімічні їм безособові речення з модальними словами *можна, треба, слід, необхідно* характерні для книжного мовлення. Спонукальні інфінітивні речення характеризуються особливою офіційністю: *Втрачений атестат вважати недійсним; Документи направити до міського відділу освіти* (з ділових паперів).

При вивченні методики ОР майбутньому вчителю варто звернути увагу на статус особових односкладних структур. Доволі прийнятною з позиції комунікативної лінгвістики є думка про те, що особові ОР – це

“синонімічні варіанти двоскладних речень, які виникають внаслідок певних смислових трансформацій контекстуального вживання “семантичної особи”, “суб’єкта” [1, 25]. У них, на відміну від двоскладних повних речень з означеним граматичним підметом, пропущено підмет (суб’єкт). Учні профільних (філологічних, гуманітарних) класів усвідомлюють, що в таких структурах пропущено головний член речення, який легко поновлюється з контексту або ситуації мовлення. При стилістичному аналізі речень такого типу відбуваються міжпредметні зв’язки з українською літературою, фольклором: узагальнено-особові речення, що виражають загальні судження, характерні саме для народного мовлення: *Зараз не вішають, а поперед розсудять; Не пхай свого носа до чужого проса* (прислів’я).

Засвоєння лінгводидактичних засад партиципного типу ОР, який посідає особливе місце у структурній класифікації односкладних конструкцій, спирається в першу чергу на знання студентами морфологічного критерію, оскільки предикативи на *-но*, *-то* істотно відрізняються від інших дієслівних предикативів і розкривають специфіку українського синтаксису. Під час розгляду прислівникових ОР у школі вчителю потрібно зазначити, що семантичне вираження їхнього структурного ядра – стан осіб чи навколишнього середовища: *Тут, в небі, тихо* (Л. Костенко).

При опрацюванні стилістичних ресурсів номінативних (називних) речень засвоюється той факт, що сферою побутування подібних конструкцій є художнє мовлення, а також деякі жанри публіцистики. Такий вид ОР виконує особливу функцію створення образної картини світу: *О піруети вимушених танців!; Москва. Гран-Прі. Овації в Парижі!* (Л.Костенко).

Видається доцільним розглянути на практичних заняттях з методики української мови комунікативну опозицію *стверджувальні / заперечні* висловлення. Тут розкриваються особливості структур, які в мовознавстві дістали назву заперечних генітивних речень (Л. Іванова, І. Слинко, Н. Гуйванюк та ін.). Варто зосередити увагу студентів на тому, що цей тип конструкцій можна донести до учнів як заперечний варіант двоскладних речень з одним граматичним центром.

Комунікативно-функціональний підхід до навчання ОР передбачає використання на уроках не лише лексико-стилістичних, граматико-стилістичних супровідних вправ, а й спеціальних вправ для ілюстрування кожного різновиду експресивного синтаксису. Варто застосовувати спеціальні прийоми, які реалізують комунікативно-діяльнісну змістову лінію програми з рідної мови та спонукають учнів до вільного спілкування.

До інтерактивних прийомів, що можуть бути використані на лабораторних заняттях, а пізніше – упроваджені під час проходження виробничої практики, у професійній діяльності, належать такі:

– підготовка власних навчальних проєктів з використанням комп'ютерних технологій, наприклад: *“Односкладна конструкція у царині синтаксичної теорії”*, *“Односкладне речення як проблемне питання сучасного синтаксису”*;

– створення творчих висловлень із використанням односкладних конструкцій і залученням афоризмів за соціокультурною тематикою: *“Я – син України”*, *“Хто є для мене взірцем?”*, *“Екологія природи й екологія душі”*, *“Мистецтво як засіб творення особистості”* тощо (8 клас), *“Наші духовні провідники”* *“Як забезпечити добробут і щастя в родині”*, *“Культурна людина. Якою я її бачу?”*, *“Я і моя совість”*, *“Мистецтво бути собою”* і т.ін. (11 клас);

– складання діалогів за різними темами, наприклад таких, що стосуються вирішення окремих проблем шкільного життя;

– спілкування за певною комунікативною ситуацією *“Мій робочий день”*, *“Дзвінок другу”* тощо;

– збирання власного портфолію з вивченої теми для захисту учнівського проєкту.

На сучасному етапі розвитку комунікаційно-інформаційних технологій мобільний зв'язок поширився настільки, що, на думку зарубіжних дослідників, уже сформувалася нова форма мови – мова SMS-повідомлень [11, 204]. Тому при лінгводидактичному опрацюванні ОР варто майбутнім словесникам залучити не лише дані фундаментальних граматик і методик, а й щоденну практику мобільного спілкування, запропонувавши скласти тексти для зв'язку з навколишнім світом. Актуальними для удосконалення вмінь і навичок говоріння й читання є завдання на продукування діалогів суспільного призначення й SMS-повідомлень за різними комунікативними ситуаціями. Використання усіх видів ОР допоможе учням швидко й точно висловлюватися, доцільно виражати свої думки, емоції; створити альтернативу молодіжному сленгу і кримінальному жаргону.

Отже, запропонована система методичної роботи з ОР розкриває основи формування професійної компетентності майбутнього словесника. Студенти на практичних і лабораторних заняттях моделюють ситуації навчання, у процесі яких відбувається засвоєння функціональних ознак ОР, закріплення знань про способи морфологічного вираження предикативного центра, засвоєних на лекціях. Це дає можливість майбутньому словеснику удосконалювати свої фахові знання, а відтак дозволить на уроках рідної мови всебічно розглянути дискусійні питання сучасного синтаксису і забезпечити формування в учнів основних спеціальних компетенцій – мовної, мовленнєвої, комунікативної.

Література

1. Горяний В. Д. Вивчення синтаксису простого речення в школі / В. Д. Горяний, Н. В. Чернієнко. – Х.: Основа, 2004. – 112 с.

2. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 22- 24.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2. – 64 с.
4. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: [навч. посібн.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 380 с. – (Альма-матер).
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
6. Олійник О. Односкладні речення: тренувальні вправи / О. Олійник // Українська мова та література. – 1998. – № 29-32.
7. Омельчук С. Уроки синтаксису і стилістики, 11 клас / С. Омельчук, М. Кравець // Дивослово. – 2004. – № 11. – С.32-37.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-12 класи / [ред. Л. В. Скуратівський]. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
9. Програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Рідна мова. 8-11 класи / [ред. В. І. Тихоша] // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 4. – С. 179-203.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики / [ред. М. І. Пентилюк]. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
11. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали: [навч.-метод. посібн.] / В. Л. Федоренко. – Х.: ВГ “Основа”, 2006. – 320 с. – (Б-ка журн. “Вивчаємо українську мову та літературу”; Вип. 9 (34)).
12. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови: [посібн. для вчит.] / Р. О. Христіанінова. – К.: Рад. школа, 1991. – 160 с.